

Les representacions gràfiques dels topònims occitans

AITOR CARRERA
UNIVERSITAT DE LLEIDA
aitor.carrera@filcat.udl.es

I. Introducció. La toponímia occitana a l'Estat francès: història d'una deformació

És sabut que, a l'Estat francès, l'occità no disposa de cap tipus de reconeixement que el converteixi en llengua oficial del seu territori. En conseqüència, no ha de sorprendre el fet que la toponímia occitana d'administració hexagonal no sigui representada, oficialment, en allò que seria la seua forma –normativitzada o tradicional– occitana, ni tampoc que la distorsió entre aquesta fesomia normativitzada o tradicional i l'actual fesomia oficial estigui assegurada. L'oficialitat implica una francesització: de tipus epidèrmic o de tipus profund, amb manifestacions diferents, però –al cap i a la fi– francesització. Una francesització que podem identificar amb allò que alguns han anomenat, en referència a la toponímia, «*couche française ou francisée*» (Nègre 1963: 14), perquè l'estrat francès, més que no pas crear noves formes toponímiques, ha tingut –sobretot– un paper de deformatador de topònims ja existents en aquelles zones de l'hexàgon amb una varietat lingüística diferent de l'estatal. Prenent les paraules d'Ernest Nègre (1972: 105-106) referents al Tarn (aplicables a la resta de l'Occitània administrativament francesa), «si les noms de lieux proprement français sont encore rares, ceux qui ont été francisés ce sont tous les autres».

De fet, es fa difícil d'establir un balanç global de la francesització toponímica per al conjunt de les terres occitanes d'administració francesa, sobretot en la mesura que l'aplicació dels esquemes de la llengua estatal no ha estat –qualitativament– la mateixa en tots els llocs ni en tots els casos, ni ha tingut arreu –quantitativament– la mateixa intensitat. En d'altres paraules: ni a tot arreu s'han seguit els mateixos criteris en el moment de dotar d'un aspecte –gràfic i, en general, formal– francès al noms de llocs occitans ni tampoc a tot arreu s'hi ha dedicat –pel que sembla– la mateixa quantitat d'esforços, potser perquè tampoc tot els territoris podien ser igual de receptius a la francesització en qüestió.

I és que una cosa és que no hi hagi hagut, com ja ha deixat per escrit Grosclaude (1991: 27; 2000: 23) en referència a alguns departaments gascons i com podia haver passat localitzadament en l'època de la revolució per causes de religió o de punició (Rostaing 1965: 105), una substitució dels topònims tradicionals per uns altres de radicalment nous que no hi tinguessin res a veure, i una altra és que aquells noms de lloc no hagin sofert tot una sèrie de modificacions de la seua forma original per tal de ser adaptats als esquemes de la llengua estatal. Ja sigui –sobretot– a través de la grafia o de la realització fonètica o –també– del seu contingut semàntic o, encara, de –en general– la seua forma: «on francise tous les noms de lieux, plus o moins, d'une manière ou d'une autre» (Nègre 1972: 106).

Ben mirat, vist el panorama, el fet més destacable de la forma oficial dels noms de lloc occitans ja no és que no sigui avui la llengua occitana el vehicle que representa gràficament aquelles formes toponímiques ni que el seu sistema gràfic s'hi hagi aplicat d'una manera coherent. La toponímia occitana, avui, no només posa de manifest la manca d'oficialitat de la llengua d'oc. A més, evidencia, al mateix temps, un estat de coses prou allunyat del que seria el mínim desitjable pel que fa al respecte d'uns documents com els noms de lloc.

La francesització toponímica s'ha aplicat a cada cantó, a cada nucli de població –segons indiquen les representacions actuals– amb unes circumstàncies gràfiques sovint independents del cantó o la població del costat. En cada cas, en cada topònim, en cada forma, s'han aplicat solucions particulars que poden haver coincidit –o no haver-ho fet– amb les solucions aplicades a d'altres casos (fins amb els mateixos elements de base). Vaja: la francesització, en l'aspecte formal dels topònims, ha estat sovint desordenada o –si ho preferim– anàrquica, amb un resultat d'incongruències habituals en les formes oficials actuals, on fins i tot topònims formalment idèntics –o els mateixos sufixos, per exemple– han representats de manera *oficialment* divergent i han arribat fins a realitzacions fonètiques o retrats formals igualment diferenciats.

La toponímia occitana (i, probablement, el fet deu ser extensible a la d'altres zones de l'hexàgon amb llengua pròpia, i fins i tot a d'altres zones d'altres estats en idèntica situació: al cap i a la fi, el fenomen que descrivim no deu ser res més que un símptoma d'una situació sociolingüística concreta que va més enllà d'unes fronteres concretes), doncs, a través de les formes oficials, ha sofert una transformació en virtut de capricis o condicionants concrets, deslligats habitualment uns dels altres i puntuals en localització, sense contrast previ entre formes (cosa que fa que quedi inevitablement associat a la toponímia oficial francesa un greu problema de manca de sistematicitat: en solucions o en intensitat de francesització, si una cosa no porta l'altra).

És cert que potser –amb la gran diversitat de components de cada cas– caldria fer una anàlisi detallada de cada fet, tenint en compte els factors i les incidències locals que han intervingut en cada moment i en cada lloc, en cada deformació de cada forma toponímica occitana, per tal de trobar els causants concrets de cada situació. Tanmateix, malgrat que la francesització dels topònims no hagi tingut arreu els mateixos condicionants ni la mateixa intensitat, existeixen –des d'un punt de vista superficial– uns tòpics, uns elements tipològics habituals de francesització que apareixen en més o menys ocurrències, que es poden extraure de la comparació entre allò que han estat –i són– les formes occitanes i les formes franceses oficials actuals.

D'entrada, un primer tipus d'adaptacions són aquelles que podem catalogar d'alteracions bàsicament superficials (per oposició a d'altres de substitutòries que veurem tot seguit), de tipus fonètic o formal, a partir de la denominació oral i popular occitana: on les adaptacions de topònims en la seua versió oral a la fonètica francesa ha produït un canvi en la forma gràfica original/tradicional (o en la hipotètica forma original/tradicional que seguiria les pautes d'escriptura autòctones) o bé on l'adaptació de la forma gràfica ha conduït a una alteració de la realització fonètica.

En aquest primer tipus d'adaptacions podem trobar-nos amb casos en els quals es deixa intacte –o gairebé– l'original en el nivell fonètic (pensem en les grans viles de *Toulouse*, *Marseille*, *Nice*, on simplement s'ha adaptat la realització oral occitana a la grafia francesa sense alteració més notable, en el nivell fonètic, que aquella *e francesa* dita *muda* (que no és ni realment *muda* en el francès d'Occitània)¹ fins a d'altres en què es desdibuixa paral·lelament –independentment de quina sigui la primera en patir l'alteració–, i de manera clara, la seua forma escrita tradicional i la seua forma oral occitana.

En alguns casos, l'alteració es pot detectar per algun detall poc perceptible a primera vista, com en el cas de la vila de *Pau*, topònim que malgrat disposar d'una ortografia «parfaitement correcte et conforme à la tradition» (Grosclaude 1991: 27), ha vist modificada la seua realització tradicional occitana [paw] per la monoftongació habitual, segons els esquemes francesos, de la seqüència gràfica *au*. En d'altres, l'alteració fonètica va acompanyada d'una grafia absolutament supèrflua que la fa més visible, com en el cas de *Montréjeau*, de Nauta Garona: ara ens trobem gairebé amb el mateix (monoftongació en vocal velar) que amb *Pau*, però amb el component afegit que la grafia tradicional *-au* ha esdevingut l'«absurda» (Coromines 1990: 289) –o potser no tant, des d'un punt de vista estrictament fonètic– *-eau*.

En el cas de *Pau* i *Montréjeau* fan acte de presència dues grafies per a una mateixa realització. El fenomen, al cap i a la fi, és habitual: i aquelles dues formes toponímiques no són cap exemple isolat de cap fet extraordinari. Contrastem els finals de *Lourdes* o *Brignoles*, amb grafia paràsita, amb els de les viles de més amunt: *Lorda*, *Brinhòla*, *Marselha*, *Niça*... O pensem, per exemple, per només citar algun cas relacionat amb l'afer dels sufixos (dels molts casos que podríem citar: perquè la llista seria inacabable), en les poblacions *Clarac* i *Claracq*, totes dues del mateix departament, els Pirineus Atlàntics: totes dues grafiades tradicionalment *Clarac* (Grosclaude 1991). Per no parlar ja dels *Montesquiou* i dels *Montesquiou*, a més dels *Montesquieu*, escampats per la geografia occitana en una grafia o en una altra.

Però és que, de la mateixa manera que les mateixes realitzacions són representades en la toponímia oficial per diferents representacions gràfiques, també ens trobem amb el fet que una mateixa grafia correspon a realitzacions diferents: *Castex*, *Riuepyroux*, *Foix* a l'Ariège,

¹ Es tracta de simples casos de reproducció de la pronúncia mitjançant grafia francesa, encara que Nègre (1972: 106) els donés l'etiqueta específica de francesització de finals. Qualsevol dels exemples esmentats no s'allunya d'altres com *la Borio*, *la Paxesio*, citats per Nègre mateix. Només canvia que, en un cas, es conserva gràficament la realització final i en un altre es produeix una lleugera modificació.

Boutx a Nauta Garona, *Bordeaux* a la Gironda, *Navarrenx* al Biarn, a més de diversos *Casaux* en diversos departaments, corresponen, en grafia occitana moderna, a *Castèths*, *Botz*, *[-ts]*, *Foish*, *[-[f]* *Riupeirós*, *[-[s]*, *Bordèu*, *[-[ø]*, *Navarrencs*, *[-[ks]*, i a *Casaus* o *Casau*, plural o singular.²

Les coincidències i divergències gratuïtes com les anteriors són una tònica habitual: gairebé interminable en ocurrències. Però hi ha d'altres aspectes també francament recurrents, en tota aquesta història. Per una banda, la reproducció més o menys fidel, en grafia francesa, de la realització fonètica occitana d'un topònim concret no impedeix, en un altre nivell, que –en l'àmbit de la microtoponímia– es produeixin duplicacions tautològiques (mostra, per cert, d'igualació entre toponímia *occitana* i toponímia *antiga*) també gratuïtes: sobretot quan, probablement, el topònim devia presentar una certa opacitat des d'una òptica francesa. Formes francesitzades del tipus, per exemple, *Rue de la Carrère* o *Col du Couret*, poden resultar sorprenents en la mesura que s'hi detecta l'adjunció d'un genèric a un presumpte específic que, de fet, torna a ser un genèric. I, tanmateix, duplicacions d'aquest tipus són ben habituals.

Per un altre costat, i a propòsit de les adaptacions –del tipus *Pau*– que parteixen d'una forma gràfica tradicional (amb transformació fonètica posterior), cal dir que aquell tipus d'adaptacions –cas oposat a les adaptacions al sistema gràfic francès de les realitzacions fonètiques occitanes, per cert– no són, en absolut, estranyes. I és que no resulta gens extraordinari que les formes documentals o històriques hagin servit de base per a les formes oficials franceses: encara que això, com era d'esperar, es produeixi de manera irregular. Això no evita la transformació fonètica posterior (i per tant, la creació d'una *neotoponímia*, de la base que sigui: pensem en el cas de *Foix*, on l'estabilitat en relació a la grafia tradicional acaba convertint-se en un canvi radical d'articulació similar al de *Pau*), transformació que –per altra banda– acaba fagocitant la realització fonètica original occitana, fins i tot abans que el francès fagociti l'occità.

² En alguns casos, *x* pot haver estat la representació tradicional d'algun d'aquests sons o seqüències que esmentem: i no podem, doncs, atribuir aquesta grafia a la intervenció de l'administració francesa. Per tradició, especialment productiva ha estat *x*, per exemple, en alguns llocs de la zona sudoccidental d'Occitània, per representar fricativa prepalatal sorda o fins la marca de plural de mots amb *[-k]* (Grosclaude 1986: 29-30), cosa que pot haver menat fins a l'ús tradicional de *x* en formes que són realitzades amb una seqüència *[-ts]* final, més enllà de la combinació assimilatòria *[k]+[s]*. Algunes grafies com les anteriors poden ser atribuïdes, doncs, als capricis gràfics moderns, però també a factors que no podem lligar sempre a la influència administrativa francesa. Només un estudi detallat en el nivell cronològic, on es tinguin en compte els diversos *estrats gràfics* de cada cas concret a partir de la documentació, pot ajudar-nos, en un nivell general, a saber en quins casos cal parlar de grafies paràsites modernes o bé de grafies tradicionals recuperades. És cert, doncs, que en alguns casos podem parlar, com feia Coromines (1973: 242) referint-se a *Boutx*, d'una grafia «superfétatoire», des d'un punt de vista actual o fins fent remissió a les primeres documentades d'un topònim: però caldria veure, alhora, insistim-hi, per ser fidels a la realitat, fins a quin punt algunes representacions gràfiques d'algunes formes (com *x*, que ha servit per representar la seqüència *[ts]* de topònims diversos) són veritable responsabilitat de l'administració francesa o bé grafies tradicionals occitanes (pròpies, si s'escau, de zones concretes).

En aquest cas ens trobem amb exemples en els quals –posem per cas– la francesització s'acaba manifestant fins i tot a través d'una eliminació d'un tret dialectal present en la realització fonètica d'un topònim perquè aquella francesització ha pres per base una forma gràfica que, testimoniada documentalment i històrica, camuflava la divergència dialectal a través d'una projecció escrita de trets d'allò que ja havia estat un occità estàndard: com en el cas de les grafies aparentment llenguadocianes de territoris gascò amb *-l* (per, posem, *-th* moderna: a *castèl*, pel modern *castèth*, present a topònims del tipus *Castelnau*, *Castelvieilh...* que serien *Castèthnau*, *Castèthvielh...*) o amb *f*- inicial (en comptes de la grafia moderna *h* corresponent a aspiració gascona) (Grosclaude 1986: 13-14; 2000: 23).

Les formes gràfiques d'aquest tipus, malgrat poder tenir una base escrita anterior a l'administració francesa, no responen realment a les realitzacions orals actuals i, a més, van pel camí de substituir (paral·lelament a la substitució de la llengua: o fins abans, com ja hem apuntat), amb la nova realització fonètica que les acompanya, i gràcies a l'ajut de la intendència, les denominacions tradicionals. Al Comenge, per exemple, la localitat de –en grafia occitana moderna– *Hòs*, ha esdevingut recentment [fòs] en l'occità local: seguint el patró del *Fos* oficial. Fins i tot –i aquí hi ha el moment en què la substitució *toponímica* avança la substitució lingüística– en els occitanoparlants de la localitat i en el seu discurs en occità.

Un dels capricis, en definitiva, de la uniformització francesa (a banda d'aplicar ara un criteri *escriptura* adés un criteri *oralitat*),³ i malgrat el que pugui semblar, ha estat, de tant en tant, allò d'imposar denominacions històriques de base escrita que podien no ser idèntiques a les denominacions orals. Però és que això s'ha produït fins i tot en aquelles formes que –malgrat tenir una base històrica– poca cosa tenen a veure amb el topònim popular de tota la vida i d'idèntic referent: en aquelles que no n'eren una simple versió escrita lleugerament diferenciada. La pressió oficial fa, vaja, que s'arraconin denominacions populars en benefici de denominacions que –tot i que potser antigues en el nivell documental– mai no han estat acceptades, denominacions que potser avui ja aconsegueixen –després de la perpetuació– de ser utilitzades en l'oralitat paral·lelament a l'acceptació de la llengua francesa. És el cas, per exemple, prou conegut i repetit, de *Lahòra*: on l'administració manté oficialment la forma –ja medieval, amb una base gascona que ja ha passat pel sedàs gràfic i fonètic francès, per cert– de *Labastide-Monréjeau* (Grosclaude 1991: 29, 63; Fenié 1992: 45).

Aquest darrer cas, de fet, ja podria ser considerat un cas de substitució: certament especial (perquè, com veurem, les substitucions són habitualment en benefici d'elements estrictament francesos), però substitució. Perquè, al cap i a la fi, un altre fenomen habitual en les adaptacions són aquelles adaptacions en les quals, un cop superat l'àmbit gràfic o fonètic, es

³ L'aplicació adés d'un criteri *escriptura*, adés d'un criteri *oralitat*, provoca fets com ara la supervivència només esporàdica de dígrafs tradicionals occitans –en comptes dels dígrames corresponents francesos: fruit, quan apareixen, d'una adaptació que pot ser, ara, fonètica o gràfica– fins en formes fonamentalment properes: perquè, vaja, tornem a trobar-nos amb el sistema dels brots d'una cosa o d'una altra segons l'indret (i també, en definitiva, amb els dobles). Prenent com a model allò que en occità seria una lateral palatal, alguns cops podem trobar *lh*, però d'altres *ill*. Però no ens enganyem, tampoc, i mirem-nos el cas de la conservació del dígraf *lh* com allò que veritablement és sovint: *ilh*.

produeixen suplantacions directes de formes o elements occitans, generalment per formes o elements francesos que són –o sembla que haurien de ser– equivalents als anteriors. Es tracta d'allò que Grosclaude (1991: 27) anomena *francisations complètes* (o traduccions totals), però també les seues *francisations partielles*, on, de fet, cal parlar d'adaptació total –o traducció, en definitiva– encara que només es produeixi en una part del topònim (sovint la genèrica i/o la més transparent): com l'article definit o contracte⁴ o formes habituals del tipus *ruisseau*, que suplanta un (*ar*)riu original.⁵

Casos de substitucions totals són els diversos *Beaulieu* escampats per la toponímia occitana (Dauzat i Rostaing 1978: 62-63) o fins els *les Eaux-Bonnes* o *les Eaux-Chaudes*, per *Aigas Bonas* o *Aigas Caudas*, que Grosclaude (1991: 142) recull al Biarn.⁶ Formes oficials aquestes que, per altra banda, contrasten amb les adaptacions simplement superficials del tipus *Belloc* (a l'Arièja) o *Bellocq* (als Pirineus Atlàntics) o fins amb els nombrosos noms de lloc on s'ha mantingut l'aspecte de la forma occitana *aig(u)a* (Fenié 1997: 66-67) després d'una aproximació a la fonètica occitana reproduïda amb el sistema gràfic francès.

A primera vista, podria semblar que és en l'àmbit d'aquestes adaptacions, les substitutòries, que s'han de produir els exemples més notables d'allò que Grosclaude (1991: 27; 2000: 23) anomenava *bourdes toponymiques*: adaptacions que, sense un èxit gaire reeixit, evidencien distorsions entre les formes originals occitanes i les formes oficials franceses que, si deixéssim de banda allò que té de dramàtic l'afer, tindrien un component que podríem etiquetar –gairebé– de còmic. Sense que siguin absents les *bourdes* en l'àmbit de les adaptacions substitutòries (de fet, pel que fa a les *bourdes*, pot fer-se difícil de saber fins on arriben les substitucions i fins on ho fan les adaptacions superficials), cal dir que aquestes interpretacions deficientes dels topònims originals occitans sovint –sembla– venen provocats per una opacitat de les formes (que potser cal lligar, almenys en alguns casos, a una insuficiència de

⁴ El cas de l'article definit, en el qual se substueixen les formes occitanes com *lo* per l'equivalent francesa *le*, o *era* per *la* (Grosclaude 1991: 27; 2000: 23) és un dels casos amb més diversitat d'adaptacions: malgrat el que puguin semblar les paraules de Grosclaude. S'hi produeixen des d'incorporacions de l'article definit al que pròpiament és la part específica del topònim a alguns fets que podrien sorprendre per la seua extravagància. *Lacoste* o *La Coste* són exemples de presència o absència d'aglutinació (Fenié 1997: 58). I també *Soum de Domy*, que correspon a *Som deth Ômi* (Bérot 1998: 357-358). El cas de la inversió –al més pur estil romanès– de *Castèra-Lou* dels Nauts Pirenèus, per *lo Casterar* (Grosclaude i Le Nail 2000: 232), és un dels exemples més notables d'aquella extravagància –ben real, tanmateix– que citàvem.

⁵ El cas de *Saint* dels hagiopònims, que substitueix el *Sent* occità, i que Grosclaude (1991) posa al costat dels anteriors, potser no és res més que un afer de simple adaptació fonètica. Potser per això, per ser un afer bàsicament fonètic, es dibuixen –sota administració republicana: véu per on– noves figures de santoral, amb hagiopònims de nova creació: perquè tot allò que tingui una seqüència inicial [sen]- (o [sem]- o [senj]-) és interpretat sovint com a *Saint*. D'aquí, per exemple, que *Sendòs* esdevingui *Saint-Dos* (Grosclaude 1991: 335). Ara bé: no cal que pensem, tampoc, que tots aquells hagiopònims oficials que no corresponen a hagiopònims de base han estat creats per l'administració republicana. Grosclaude (1991: 298) recull el cas de *Semboès*, convertit en hagiopònim abans que l'administració francesa pogués intervenir-hi: documentat ja *Sent-Boees* o *Sanct-Boes* abans de l'annexió del Biarn a França. Cas potser idèntic seria, si fem cas a Coromines (1973: 234-235), el de *Sembiat*, a Nauta Garona, avui *Saint-Béat*.

⁶ O encara els *la Métairie*, *au Moine*, *le Hêtre*, *le Château neuf*, *les Chênes*, on «on traduit l'occitan en français», que Nègre (1972: 106) oposa a d'altres amb simple adaptació fonètica com *la Borio*, *al Mourgué*, *lou Faus*, *lou Castel noou*, *lés Cassés*.